

SEDAĐ BEŠLIJA
(Sarajevo)

JE LI TURHAN EMIN-BEG GRADITELJ USTIKOLJANSKE DŽAMIJE?

Sažetak

U ovom radu se propituje jedno, najmanje stoljeće i po, uvriježeno stanovište u historiografiji, ali i u javnosti, da je džamija u Ustikolini najstarija izgrađena džamija u Bosni, odnosno da je njezin graditelj Turhan Emin-beg, po kojem džamija i nosi naziv. Upoređivanjem sadržaja iz izvora i narodnih kazivanja, kao i historiografske geneze, na temelju kojih je nastao navedeni podatak, može se uočiti da je izvorna baza dosta slaba i da niz različitih, često suprotstavljenih, podataka daje mogućnost da se „neupitna činjenica“ stavi pod znak pitanja. Ključni detalj, koji je podstakao ovo propitivanje, bio je pronalazak dokumenta u Osmanskom arhivu Predsjedništva vlade Republike Turske u kojem se spominje Ahmed-begova džamija u Ustikolini.

Ključne riječi: Hercegovački sandžak, Ustikolina, Turhan Emin-beg, Ahmed-beg, džamija.

Trg i varošica Ustikolina, udaljena 12 km od Foče, u srednjovjekovnoj bosanskoj državi nalazila se na važnom trgovačkom putu unutar župe Drina. U njoj je bila smještena i dubrovačka kolonija, a bila je poznata po trgovini voskom i zanatstvu, naročito zlatarskom.¹

U historijskoj literaturi i narodnim kazivanjima može se zapaziti da postoji više predanja u vezi sa porijeklom imena Ustikolina. Prema

¹ Detaljnije: Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978. (ćirilica)

jednom, ime je dobila od rijeke Koline.² Prema drugom, od riječi „colonija“ i slavenske riječi „usti,“ što znači „ušće rječice“. Treće predanje kaže da je naziv dobila po poviku osmanskog vojskovođe, koji je izdao zapovijed vojnicima da idu uz rijeku, sadašnju Kolinu, rekavši „üçüncü kol“ – treći kol, odred, pa se po tome rijeka nazva Kolina, a mjesto Ustikolina.³

U prvim fazama uspostave vlasti na prostoru Bosne Osmanlije su prvobitno uspostavili privremeno vilajetsko uređenje, koje su poslije zamjenjivali ustanovama redovnog uređenja. U okviru takvog administrativnog uređenja, godine 1469. Ustikolina se našla unutar Vilajeta Hersek ili Zemlje Hercegovine. U sudskom pogledu Vilajet Hersek je bio podijeljen na dva kadiluka: Drinu i Blagaj. Ustikolina je od sredine 15. stoljeća redovno bila u sastavu kadiluka Blagaj i u nahiji Bistrica, sve do 17. stoljeća, kada je postala dijelom kadiluka Foča s Ulogom.⁴

U katastarskom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine Ustikolina je imala 60 porodica i 21 neoženjenog, a u Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1477. godine 82 domaćinstva i 11 neoženjenih hrišćana.⁵ U Opširnom katastarskom popisu za Oblast Hercegovu iz 1585. godine navodi se mahala muslimana u kasabi Ustikolina, sa ukupno 19 osoba (Ahmed-halifa, hatib i Musa, sin Ahmedov, mujezin), te sami Pazar Ustikolina, u kojem se navodi zeamet hadži Mehmeda, *el-muteferrike*. U ovom popisu stoji da je nekada na tom području postojala i crkva, a bilo je popisano i pet nemuslimanskih baština. U Ustikolini je tada ukupno bilo 50 muslimanskih domaćinstava i 5 nemuslimanskih.⁶

Evlija Čelebi je, prolazeći kroz Ustikolinu, koju naziva kasabom, 1664. godine zabilježio 175 kamenim pločama pokrivenih kuća uz obalu rijeke. Također, navodi i jednu džamiju, mesdžid, tekiju, hamam, han, deset dućana, mnogo bašča i drveni most preko Drine, koji je ranije

² Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj 2., Sarajevo, 1977, 59. (Dalje: M. Mujezinović, *Islamska epigrafika 2*)

³ Milena Preindlsberger-Mrazović, „Željeznica u istočnoj Bosni“, *Ilustrirani vodič*, 87.

⁴ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1982, 115, 136-139 i 195.

⁵ Isto, 140.

⁶ *Opširni katastarski popis za Oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. I, dešifrirao i sa osmansko-turskog jezika preveo i naučno obradio: Ahmed S. Aličić, Sarajevo, 2014, 153 i 154. (Dalje: *Opširni katastarski popis za Oblast Hercegovu iz 1585.*, sv. 1)

postojao.⁷ Čelebi ne spominje crkvu, koja je zabilježena u katastarskom popisu iz 1585. godine, da je nekada postojala.⁸

Među pitanja, koja se odnose na historiju Ustikoline, spada i pitanje datacije izgradnje ustikoljanske džamije, odnosno ime njezinog vakifa ili graditelja.

Naime, dosadašnja historiografija, koja je oskudna za navedeno pitanje, stoji na stanovištu, na osnovu dosta slabe izvorne podloge, da je najstarija džamija u Bosni upravo ona u Ustikolini, a da je njen graditelj Turhan Emin (Ejne)-beg ili, u drugoj varijanti, da se Turhan Emin (Ejne)-begovo ime sačuvalo do danas možda kao obnovitelja, a ne graditelja džamije i da se u tom slučaju ime pravog graditelja ne zna.

U nastavku ćemo prikazati genezu nastanka gore navedenog stanovišta, odnosno ključne elemente na osnovu kojih se došlo do rečenog zaključka.

Svi dosadašnji rezultati istraživanja bazirani su, u stvari, na ostacima jednog bašluka, koji se nalazi na visinskom prevoju Presjeka, inače poznatom po nekropolama stećaka i osmanskim nišanima, jugozapadno od Ustikoline. Muhamed-beg Čengić iz Odžaka pričao je 1850-tih godina da je natpis na navedenom bašluku glasio „Turhani Emin“, godine 869. po hidžri (1464/1465).⁹ Slijedom tog kazivanja, prije 1896. godine, pronađen je bašluk na Presjeci, na kojem je pročitana 852. godine po hidžri (1448/1449).¹⁰ Na osnovu navedena dva mišljenja, u kojima su evidentna dva oprečna datuma, sačinjen je i izvještaj s otvorenja obnovljene džamije 1956. godine, u kojem stoji „da je prije 60 godina utvrđeno da je Turhan Emin-beg poginuo 852. godine po hidžri, tj. 1448, a smatra se da je prije smrti, u istoj godini, sagradio džamiju“.¹¹

⁷ Evlija Čelebi, *Putopis - Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1968, 406.

⁸ *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv.1, 153.

⁹ Miron Zarzycki vitez, „Varošica Ustikolina“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, knj. II, god. III, Sarajevo, april-juni, 1891, 212. (Dalje: M. Zarzycki, „Varošica Ustikolina“)

¹⁰ Bašluk su pronašli hadži Mulabdić, kadija fočanski, Muftić Hafiz Hamid, muderris fočanski i bivši kotarski predstojnik Krstijević sa poreznikom Muhamed ef. Mangom. Na osnovu natpisa na njemu, zaključili su da pripada Turhan Emin-begu, koji je poginuo navedene godine, i da je džamija izgrađena u tom periodu. Omer Zuhrić, „Najstarija džamija u Bosni“, *Novi Behar*, IV, Sarajevo, 1930/31, 330. (Dalje: O. Zuhrić, „Najstarija džamija u Bosni“)

¹¹ Faruk Muftić, *Šeher Ustikolina*, Sarajevo, 2006, 126. (Dalje: F. Muftić, *Šeher Ustikolina*)

Sljedeća važna tačka je limena ploča, koja je, navodno, prije Drugog svjetskog rata stajala iznad ulaznih vrata džamije i nestala u navedenom ratu, ali se navodi da se sačuvao faksimil natpisa, koji je na njoj bio ispisan. Na ploči je stajalo: „U ime Allaha, stvoritelja svjetova, podiže ovu džamiju za pobožne Turhan Emin-beg, u vrijeme vladavine sultana Gazi Murad-hana II“ (1448/1449).¹²

Misteriju u vezi sa pločom razotkrio je Omer Zuhrić sljedećim riječima: „Tariha džamija nije imala sačuvana, ali, zahvaljujući navedenoj gospodi (fočanskom kadiji i muderrisu, te bivšem kotarskom povjereniku sa poreznikom), tarih je skinut sa izlomljenog bašluka i godinu je tariha prenio muderris fočanski g. Hafiz Hamid Muftić na plehanu ploču sa tekstom koji je on dao.“¹³ Dalje Zuhrić bilježi da se „ploča čuva u džamiji, a da su bašluk razbili i pobacali u Jezera (bare) kod sela Lokava nekolicina pijanih pravoslavnih seljaka“. Na kraju se opet navodi legenda da se jedan dio bašluka, i to onaj na kojem piše tarih, nalazi „pod bukvom žalovitom, u velikoj zajedničkoj grobnici na Presjeci“.¹⁴ To potvrđuje i pisanje Mirona Zarzyckog viteza 1891. godine, da se „više džamijskih vrata vidi prazno mjesto, bez sumnje za natpis, ali ono nikad ispunjeno bilo nije; za to se ne može ni po kakvom natpisu doznati, ko i kada je tu džamiju sagradio, već se to znade samo po pričanju Ustikoljana“.¹⁵

Pitanje izgradnje i graditelja džamije u Ustikolini još je 1977. godine pokušao riješiti Mehmed Mujezinović, kada je napisao da do tada još nije ustanovljeno kada je podiguta džamija i ko je osnivač. Što se tiče vremena osnivanja džamija (15. stoljeće) iz narodnih predanja moglo bi imati osnova, smatrao je, jer su Osmanlije tada bile u Bosni. Međutim, natpis na nišanu Turhan Emin-bega (ako je nišan njegov) kaže da je on umro 969. ili 1561/62. godine. Na kraju spominje navodni faksimil natpisa, autora muderrisa fočanskog hafiza Hamida Muftića, koji se sačuvao, a na kojem stoji ime Turhan Emin-bega kao graditelja. Ne treba čuditi zaključak Mujezinovića, jer su se sva dotadašnja saznanja o graditelju ustikoljanske džamije temeljila na famoznom prelomljenom bašluku na kojem su samo riječi „emir-i liva-i Hersek“ potpuno jasne. Ime umrlog se pogađalo na temelju slova „t“, a godina smrti na osnovu

¹² F. Muftić, *Šeher Ustikolina*, 24. i 131.

¹³ O. Zuhrić, „Najstarija džamija u Bosni“, 331.

¹⁴ O. Zuhrić, „Najstarija džamija u Bosni“, 331.

¹⁵ M. Zarzycki, „Varošica Ustikolina“, 212.

zadnja dva broja „69“, za koju je Zarzycki navodio 869. (1464/65), a Mujezinović 969. (1561/62).¹⁶

U literaturi se na nekim drugim mjestima može pročitati da je džamija izgrađena između 1461. i 1465. godine.¹⁷ Piše se da je i sam sultan Mehmed II Fatih dao sagraditi džamiju u Ustikolini, kada je tu došao.¹⁸ Zatim, na jednoj fotografiji stoji 1491. godina kao godina izgradnje ove džamije.¹⁹ Postavlja se, također, pitanje logičnosti velike bitke između sultanove i kraljeve vojske 1463. godine, koja se spominje u narodnim predanjima, ako je džamija sagrađena 1448. godine i ako je tu bilo muslimana sve do 1463. godine. Na osnovu svih dosadašnjih podataka očit je nesklad između uvriježenog mišljenja u narodu o starosti i graditelju ustikoljanske džamije i stvarnoj historijskoj podlozi, koja omogućuje takvu tvrdnju i saznanje.

Sada ćemo se osvrnuti na službene historijske izvore iz osmanskog perioda, koji biše mogli dati nove činjenice u cilju rasvjetljavanja pitanja, kojim se bavimo u ovom radu. Samim time ćemo, u ovoj analizi, dati prednost toj vrsti izvora, u odnosu na spomenuti nadgrobni ostatak.²⁰ Džamija u Ustikolini ne spominje se u katastarskim popisima iz 15. i prve polovine 16. stoljeća.²¹ Naravno, zbog prirode sadržaja te vrste popisa, to ne mora značiti da je nije ni bilo. U popisu iz 1585. godine, u okviru nahije Bistrica, upisana je i kasaba Ustikolina i u „mahali muslimana u kasabi Ustikolina Ahmed-halifa, hatib, i Musa sin Ahmedov, mujezin,“ što će reći da se najvjerojatnije radilo o mesdžidu ili džamiji.²²

¹⁶ Mehmed Mujezinović-Evangelos Dimitrijević, „Džamija u Ustikolini“, *Naše Starine*, II, Sarajevo, 1954, 137-144.

¹⁷ M. Zarzycki, „Varošica Ustikolina“, 211.

¹⁸ Milena Preindlsberger-Mrazović, „Željeznica u istočnoj Bosni“, *Ilustrirani vodič*, 87.

¹⁹ F. Muftić, *Šeher Ustioklina*, 126.

²⁰ Analiza službenih administrativnih izvora podrazumijeva isključenje dosadašnje pretpostavke da je nadgrobni spomenik pripadao Turhan Emin-begu. Zadržat ćemo se samo na pretpostavci da, s obzirom na pročitano početno slovo „t“, titulu „emir-i liva-i Hersek“ i broj „69“, bašluk može pripadati nekom od hercegovačkih sandžakbegova iz 16. ili 17. stoljeća.

²¹ *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, dešifrirao i sa osmansko-turskog jezika preveo, naučno obradio i za štampu priredio Ahmed S. Aličić, Islamski kulturni centar, Mostar, 2008; Ahmed Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985; Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (dalje: BOA), MMV, br. 22997, *Mufassal defter Hercegovackog sandžaka s početka vladavine sultana Sulejmana Kanunija* (kopija u Orijentalnom institutu u Sarajevu)

²² *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. 1, 153.

U međuvremenu smo pronašli jedan dokument, koji se čuva u Arhivu Predsjedništva vlade Republike Turske u Istanbulu i koji bi mogao baciti novo svjetlo na pitanje koje se tretira u ovom radu. Naime, molba (arzuhal) koju je fočanski kadija po imenu Dilaver, između 22. i 31. augusta 1666. godine, uputio velikom veziru, sadrži podatak o traženom imenovanju Mehmeda Halife na mjesto mujezina Ahmed-begove džamije u Ustikolini.²³

Podatak iz navedenog dokumenta, prema kojem je u drugoj polovini 17. stoljeća u Ustikolini postojala Ahmed-begova džamija, podstiče na istraživanje te ličnosti. Uz nadu da će neka buduća istraživanja donijeti nešto konkretnije podatke, koji bi pomogli razrješenju pitanja tačnog vremena izgradnje, kao i ime i detaljnije biografske podatke njezinog graditelja, ovdje će se ponuditi neke naznake, odnosno pretpostavke u vezi s tim.

Naime, jedna od mogućnosti je da je, u dokumentu spomenuti, Ahmed-beg jedan od hercegovačkih sandžakbegova iz 16. ili 17. stoljeća. Ako pretpostavimo da je riječ o sandžakbegu iz 16. stoljeća, a istraživanje pokazuje da na džamiji nema nijednog autentičnog elementa starijeg od polovine 16. stoljeća,²⁴ u tom slučaju bi graditelj mogao biti hercegovački sandžakbeg Ahmed-paša (1593-1594). Ostali do sada evidentirani hercegovački sandžakbegovi iz 16. stoljeća su: Ahmed-beg Vranješević (1497-1500), Ahmed-beg (1521-1522) i Ahmed-beg (1527-1531. godine).²⁵ Međutim, takva pretpostavka ostaje sumnjiva zbog činjenice da se u Popisu iz 1585. godine ne navodi decidno ime Ahmed-begove džamije.

Druga mogućnost, koju pruža navedeni dokument iz 1666. godine, jeste ta da se ime Ahmed-bega odnosi na nekog od hercegovačkih sandžakbegova iz prve polovine 17. stoljeća: 1606. Ahmed,²⁶ 1642. Ahmed-paša,²⁷ juli 1643. Ahmed,²⁸ novembar 1645. Ahmed²⁹ ili januar-

²³ Istanbul, BOA, AE.SMMD.IV., 20/2186 (u prilogu)

²⁴ Džemal Čelić, „Domaće i orijentalno u materijalnom kulturnom nasljeđu bosansko-hercegovačkih muslimana“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut u Sarajevu, 41/1991, Sarajevo, 1991, 349.

²⁵ Toma Popović, „Spisak hercegovačkih namesnika u XVI veku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut u Sarajevu, XVI-XVII/1966, Sarajevo, 1970, 94-99.

²⁶ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Acta Turcarum*, 7/2.1, sv. 12, br. 564.

²⁷ Vladislav Skarić, „Podaci za historiju Hercegovine od 1566. do sredine 17. vijeka“, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XLIII/1931, Sarajevo, 1931, 56-58.

²⁸ Isto, 56-58

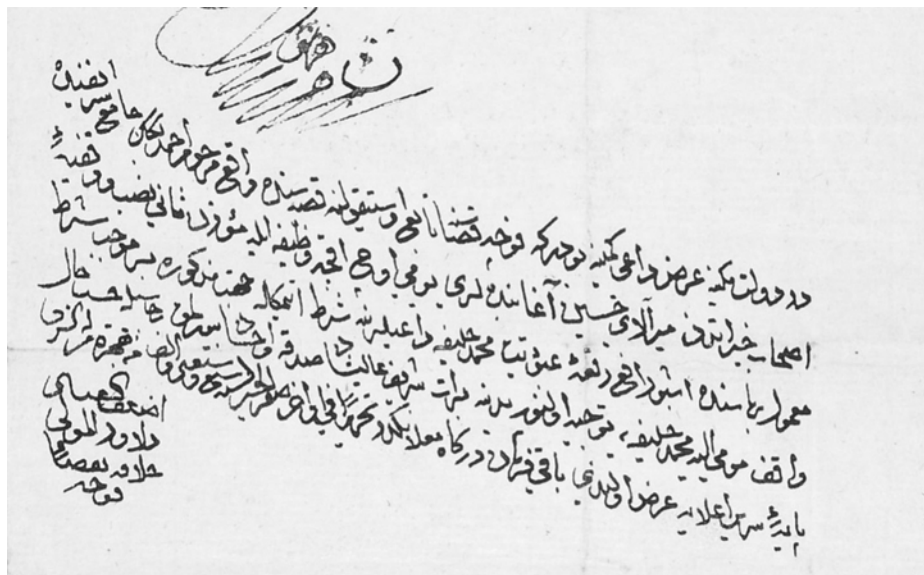
²⁹ DAD, *Acta et Diplomata*, 7/2.1, sv. 21, br. 1003.

oktobar 1646. Ahmed.³⁰ U tom slučaju, moguće je da se radilo o obnovi postojećeg mesdžida/džamije, navedenog u popisu 1585, ili izgradnji džamije većih dimenzija na istom mjestu, a koja se prozvala po njenom vakifu, tj. Ahmed-begu. Kako je već navedeno, Evlija Čelebi 1664. godine spominje mesdžid i džamiju u Ustikolini. Postavlja se pitanje jesu li to bila dva odvojena objekta na dvije različite lokacije i je li se u tom slučaju podaci iz 16. i 17. stoljeća odnose na veći objekat, tj. džamiju, uz zaseban mesdžid, koji je egzistirao prije tog vremena. Veća je vjerovatnoća da se mesdžid odnosi na manji objekat uz džamiju, koji je služio kao mekteb za poduku djece.

U krajnjem slučaju, može se raditi i o nekom Ahmed-begu koji u dosadašnjim istraživanjima nije identificiran u izvorima i literaturi. O tome će više podataka dati neka buduća istraživanja.

Sve navedeno ne mora nužno značiti odbacivanje mogućnosti da je neki Turhan Emin-beg tokom 15. stoljeća izgradio objekat, koji je prvi put služio za islamsko obredoslovlje prvi u Ustikolini, odnosno da se, u tom slučaju, podaci iz 16. i 17. stoljeća odnose na eventualnu obnovu tog objekta na istoj lokaciji. Međutim, za takvu pretpostavku ili tezu biće potrebno donijeti dokaz jači od prelomljenog bašluka, koji nudi vrlo malo konkretnih podataka.

Prilog:

³⁰ DAD, *Acta et Diplomata*, 7/2.1, sv. 21, br. 1005, 1012.

„Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ’î kemîne oldur ki: Foça kazâsına tabî’ Ustikolina kasabasında vâkî’ merhûm Ahmed Beyin cāmî’ şerîfinde ashâb-ı hayrâtdan mîr-i alâ-y Hüseyin Ağa bendeleri yevmî üç akçe vazîfe ile muezzin şani nasb ve vakfiye-i ma’mûl bahâsında işbû râfî’ vâkâ-i ubûdiyyet Mehmed Halifa dâ’îlerine şart itmeğîle ciheti mezkûre ber müceb-i şart-ı vâkîf mûmâ ileyhî Mehmed Halifaya tevcîh olunur yedine berât-ı şerîfi alişân sıdk u ihsân buyurulmak ricâsına hasb-i hâl pây-e-i serîr-i âlâ-ya arz olundu bâkî fermân dergâh-ı mu’allanıdır tahrîren fî evâhir-i safer ul hayr sene seb’a ve seb’in ve elf min hicreti men lehul şeref.“

‘Ad’af ul ‘ibâd

Dilâver el-muvellâ

Hilâfeten bi kasaba-i Foça

(Prva desetina safera 1077. H. ili između 22. i 31. augusta 1666. godine)

Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fond: Ali Emiri, Sultan Mehmed IV, Dosya No. 20/2186

IS TURHAN EMIN-BEG THE CONSTRUCTOR OF A USTIKOLINA MOSQUE?

Summary

In this work, we are examining a respected viewpoint in historiography, and among common citizens, that Ustikolina mosque is the oldest mosque built in Bosnia and that her constructor is Turhan Emin-beg, whose name the mosque carries for more than a century. Via source analysis and people’s hearsay, as well as historiographical genesis, we conclude that the origins of this information is very questionable, and could be put under serious doubt. Key element which inspired this work is discovery of a document in Ottoman archive in the Archive of Presidency of Republic of Turkey, where there is a mention of a Ustikolina mosque under the name of Ahmed-beg.

Key words: Hercegovinian sanjak, Ustikolina, Turhan Emin-beg, Ahmed-beg, mosque.